

Preventív ellenforradalom és szélsőjobboldali előretörés Brazíliában

Majd végül a polgári társadalom söpredéke alkotja a *rend szent falanxát*, s a hős Csapulinski mint a „társadalom megmentője” bevonul a Tuileriákba.

(K. Marx: Louis Bonaparte brumaire tizen-nyolcadikája)

I. Katonai diktatúra és neoliberalizmus: a barbárság két kifinomult formája

Brazília 1964-ben – egy olyan időszak után, amelynek során a kapitalizmus intenzív terjeszkedése jelentős mértékben fölgyorsította az iparosítás folyamatát – súlyos traumán ment keresztül. Minthogy az uralkodó osztály képtelen volt politikai eszközökkel, a polgári demokrácia keretein belül szavatolni saját érdekeit, *manu militari* szerzett érvényt nekik. Katonai hatalomátvételre került sor, ami egy elhúzódó diktatúra kezdetét jelentette, amely 1985-ig tartott. Ennek eredményeként az uralkodó osztályok – tartva a munkásság és a népi osztályok küzdelmének folytatódásától, amely az 1950–60-as években jelentős fejlődésen ment át – biztosítani tudták érdekeik érvényesülését.

Kezdetét vette tehát egy diktatórikus időszak, amelyet a brazil szociológus, Florestan Fernandes *preventív, burzsoá ellenforradalomnak* nevez (Fernandes 1974). A katonai diktatúra kezdetől fogva misztifikáló és manipuláló jelleget öltött. Példa erre, hogy önmagát „forradalminak” titulálta, annak érdekében, hogy megszerezze a népi osztályok széles rétegeinek támogatását, amelyek ezután harcba indultak a *brazil forradalomért* (Prado Jr. 1966).

E diktatórikus és militarizált hatalom kétarcú volt: egyrészt meghonosított egy, a brazil gazdaság nemzetköziesítésén alapuló gazda-

ságpolitikát, és a privatizáción, valamint új szociális és munkástörvényeken keresztül ösztönözte és fokozta a munkások kizsákmányolását. Másrészt, politikai téren *katonai diktatúrát* vezetett be, amelynek fő célja a népi szerveződések (a munkások, parasztok, mezőgazdasági napszámosok, diákok stb. mozgalmainak) fölszámolása volt, amelyek jelentős fejlődésen mentek át az ezt megelőző években. Több mint húsz évvel később, a diktatúraellenes küzdelem megerősödésének hatására, a katonák politikai átmenet kiépítésébe fogtak: átadták a hatalmat a civileknek, ám fenntartották a *katonai felügyeletet* (*tutela militar*), amivel a nagyburzsoázia érdekeit kívánták biztosítani.

Ezután 1989-ben, a katonai diktatúra vége óta először, közvetlen elnökválasztásokat tartottak. Az 1990-es évek elején – Fernando Collor de Mello győzelmével – a neoliberális kormányzás egy *képzetlen, félbonapartista civil* (*semibonapartista civil desqualificado*) kormányzat alatt kezdődött meg Brazíliában. Fő következményei (mint általában azokban az országokban, ahol e kártékony elvet és gyakorlatot bevezették): a pénzügyi tőke hegemoniája, a tőke megtérülés és a profit növekedése, az állami vállalatok privatizációjának jelentős előrehaladása, valamint a munkajogok teljes deregulációjának felgyorsítása. Mindez jelentős vagyonszűkítéshoz vezetett, különösen Fernando Henrique Cardoso (1994–2002) elnöksége idején (miután Collor de Mello 1992-ben egy *impeachment*-eljárásba belebukott).

Az 1990-es években Brazília egy olyan folyamaton ment keresztül, amelyet „neoliberális elsivatagosításnak” (*desertificação neoliberal*) nevezhetünk. Az állami termelőszektort nagymértékben privatizálták; a munkaügyi törvényeket fokozatosan deregulálták, a pénzügyi szektort monopolizálták, s a gazdaságpolitika irányításában a Cardoso-kormány jelentősen kiterjesztette hegemoniáját.* Nemcsak az *antikapitalista* ellenzékot szorították háttérbe, de a *reformizmus* is – amely leginkább João Goulart kormánya idején (1961–64) érvényesült, s amely védte az agrár-, városi és bírósági reformokat – apránként eltűnt a brazil politika színpadáról. Ennek eredményeként, Cardoso két kormánya alatt, Brazíliában kezdetét vette a neoliberalizmus konszolidációja.

* Cikkemben jelentős mértékben támaszkodom az *O Privilégio da Servidão* című kötetben kifejtett gondolatokra, illetve a 2018 januárjában a *Historical Materialism Review*-ban „The Long Brazilian Crisis” címmel közölt vitára.

II. A PT* kormányon, és a megbékítési politika (egymással kibékíthetetlen társadalmi törekvések közepette)

2002-ben minden jel arra mutatott, hogy Brazília irányt változtat. Amikor 2002-ben a PT győzött a választásokon, és első számú szakszervezeti vezetőjét, Luiz Inácio Lula da Silvát (Lula) elnöknek választották, a PT már nem a régi volt. A *transzformizmus* (*transformismo*) – amelynek elméletét Antonio Gramsci fejtette ki részletesen a *Börtönfüzetekben* (Gramsci 1999–2002) – mélyen átjárta már a pártot, amelynek legfontosabb jellemzője sajátos társadalmi – munkás és népi – eredete volt.

A PT fokról fokra – baloldali kritikusi kivételével, szinte mindenki számára észrevehetően – felhagyott *osztálypárt*-felfogásával, amely óvta a munkásosztály autonómiáját és politikai függetlenségét, annak érdekében, hogy „mindenki” pártjává válhasson, és „képes legyen hatalomra kerülni”, anélkül, hogy ezzel bármiféle ellenállást váltana ki a *rend* részéről. Szabályozottan, igazodva a választási menetrendhez, eltávolodtak a munkásosztály harcaitól, s lépcsőről lépésre kiüresítették a pártot. Vezető csoportjaik, amelyek a politikai irányvonalat meghatározták, felhagytak mindenféle antikapitalista vagy szocialista törekvéssel. Ezek immár a kisebbségben lévő marxista csoportokra korlátozódtak, amelyek a PT hátszágában tevékenykedtek, s így nem volt lehetőségük meghatározni a párt tevékenységét. Így történt, hogy a Nyugat egyik legfontosabb munkáspártja, amely korábban oly sok reményt keltett a brazil munkásokban, „rendpárttá” alakult át (Marx 1974).

E mélyreható változás volt az alapvető háttere a PT által folytatott politikának Lula (2003–2011) és Dilma Rousseff kormányai (2011–2016) alatt. Ilyenformán, ha tevékenységüket mélyebben megvizsgáljuk, azt inkább a *kontinuitás*, mintsem a neoliberalizmus-sal való *szakítás* jellemezte, legalábbis a legmeghatározóbb, releváns szempontok szerint.

Ám akkor mégis mivel magyarázható a Lula-kormányok hatalmas sikere?

E siker, amely leginkább a második Lula-kormány (2007–2011) idejére tehető, a gyors gazdasági növekedésnek volt köszönhető,

* *Partido dos Trabalhadores* – Munkáspárt.

aminek eredményeként nagymértékben bővült a belső piac. Lula gazdaságpolitikája támogatta a *nyersanyagok* (vas, etanol, szója stb.) termelését és exportját, s ösztönzőleg hatott az iparra azáltal, hogy adókedvezményekben részesítette az autó- és háztartásigép-gyártókat, valamint az építőipart, illetve ügyelt az „elsődleges költségvetési többlet” megőrzésére, ami főként a pénztőkének kedvezett. Lula nem ok nélkül hangsúlyozta, hogy „a bankok még sohasem gazdagodtak annyira, mint az én kormányom idején”. Ebben igaza volt.

Közben azért jelen volt a neoliberalizmustól való az óvatos elhatárolódás is. A neoliberális makrogazdasági elemeket olyan szociálpolitikai intézkedések egészítették ki, amelyek a brazil lakosság legszegényebb rétegeire, a nyomorban élőkre fókuszáltak, s nekik kedveztek. E gondoskodó politika leginkább az ún. *Bolsa Família* program keretei között mutatkozott meg, amely a kormány legsikeresebb kezdeményezése volt. A program nagymértékben csökkentette (bár sohasem szüntette meg) a súlyos mélyszegénységet, legfőképpen az ország elmaradottabb vidékein. *Sajnálatosan azonban, a brazil nyomor strukturális összetevőivel a legcsekélyebb mértékben sem szállt szembe* (lásd Antunes 2018).

A korábbi Cardoso-kormányal való összehasonlításként, meg kell említenünk, hogy Lula idején politikai döntés született a munkabérek – elsősorban a minimálbér – felemelésére. A háttérben az állt, hogy az állam – azon túl, hogy szavatolta és kiszorgálta a nagyburzsoázia egyes frakcióinak érdekeit – gazdaságösztönző és szociálpolitika-bővítő szerepre is törekedett, s ennek keretében valamivel bő egy évtized alatt több mint 20 millió munkahelyet hoztak létre. Ezért jellemeztem a Lula-kormányt *szociálliberálisként*, rámutatva arra a nüansznyi különbségre, amely a neoliberalizmustól megkülönböztette.

Így Lula és kormánya – mint valami nagy jótevő –, rendkívül sikeresnek számított, minthogy olyan politikát folytatott, amely több társadalmi osztály érdekeire is tekintettel volt (*uma política policlassista*). E politika vezérelve az *osztályok közötti közvetítés* (*conciliação de classes*) volt, azaz miközben a kormány megőrizte és kiszorgálta a domináns nagyburzsoázia különböző frakcióinak érdekeit, egyszersmind kedvezni kívánt a brazil munkásosztály legszegényebb rétegeinek is, különösen az ország északkeleti részén.

Lula ezáltal hiteles vezetővé vált a polgári osztályok szemében; egyfajta (marxi értelemben vett) „Bonaparte” volt, aki szigorúan betartotta az uralkodó osztályokkal kötött alkukat, s megtett minden tőle telhetőt azért, hogy tovább gyarapítsa már amúgy is jelentős

felhalmozásait, szavatolva ezzel a maga számára az egész burzsoázia támogatását. (A munkásosztályét már az 1970-es évek közepe óta magáénak tudhatta.) Midőn elnöki mandátuma véget ért, Lulát a brazil lakosság túlnyomó többsége „imádtá”, a konzervatív központosztályoknak és a burzsoá rétegeknek pedig meg kellett hajolniuk „politikai géniusza” előtt.

Lula 2010-ben, kormányzati munkáját befejezve, Dilma Rousseffet választotta utódjául – a lakosság túlnyomó többségének elsöprő támogatásával. Ez a döntése a brazil történelem legjelentősebb munkásvezetőjének – az 1970-es, 80-as években elkövetett melléfogásain kívül – minden bizonnyal az egyik legnagyobb politikai tévedése volt. Mint Frankenstein látványos tragédiájában, az alkotó csalódott saját alkotásában ... Rousseff, ahelyett, hogy Lula javaslatainak végrehajtója lett volna, saját úton kívánt járni, amit Lula csak utólag ismert fel.

Kétségtelen, hogy Dilma Rousseff két mandátuma alatt (2011–2016) kitartott a Lula által fogatosított gazdaságpolitika mellett. (Bár eleinte megpróbálta csökkenteni a banki kamatokat, az ellenállás azonban akkora volt, hogy hamar meghátrálásra kényszerült.) Amíg a nemzetközi gazdasági helyzet a PT-kormányoknak kedvezett, úgy tűnt, hogy Brazília – amely számos pozitív referenciát kapott a Világbanktól, az IMF-től és több más, hasonló szervezettől – fontos pozíciót vívhat ki magának a globális gazdaságban.

Miután azonban a tőke strukturális válsága újabb visszaesést okozott a világ gazdaságban, a PT-kormány elindult maga *via crusis*-án. Mint tudjuk, ez az új, kritikus időszak az Észak kapitalista országaiban kezdődött (2008), és csak később (2014) jutott el Brazíliába. (Lásd Mészáros 1996; Chesnais 1996 és Kurz 1992.)

A 2013. júniusi tiltakozáshullám volt az első jele annak, hogy a helyzet gyors változáson megy át – egy olyan időpontban, amely a globális fejlemények szempontjából is különlegesnek számított, s amikor jó pár más országban is zavargásokra került sor. Ez felszínre hozta a brazil valóság olyan sajátos, egyedi problémáit, mint a korrupcióval és a *Konföderációs Kupa* megrendezésével összefüggő közkiadásokkal szembeni, hatalmassá duzzadt elégedetlenség. A még a Lula-éra idején megszerzett, s a PT-kormány által ünnepeelt „nagy tett” (vagyis a kupa megrendezése) ellen az elszegényedő lakosság fellázadt, mivel a FIFA által előírt kiadások óriásiak voltak, éppen akkor, amikor főleg az oktatás és az egészségügy súlyos forráshiánnyal küzdött. Ezzel egyidőben kezdtek el terjedni a hírek a PT-kormány korrupciójáról,

amely 2005-ben már átélte egy nagy megrázkódtatást a Petrobras³ körül zajló ún. „Mensalão-válság”⁴ kapcsán, amely Lulát első kormányzása végén majdnem lemondásra kényszerítette.

Ebben a helyzetben törték ki a zavargások 2013. júniusban, São Paulóban, Brazília legnagyobb városában. Hatalmas tömeg foglalta el a köztereket, spontán tüntetésekre és népszavazásokra került sor, amelyek heves lázadást fejeztek ki a képviseleti formákkal: a parlamenttel, a szövetségi és tagállami kormányokkal, illetve a bírói hatalommal szemben.

A tiltakozások fokozatosan fölkeltek a „hagyományos” középosztály, a széles polgári rétegek gyűlöletét is, amelyek a PT-t és annak korrupcióját okolták minden fölhalmozódott bajért Brazíliában. A televíziók, rádiók, újságok stb., azaz a nagy tömegmédiák támogatásának döntő szerepe volt abban, hogy megerősödött a kormánnyal szembeni, több társadalmi osztályra kiterjedő felkelés. Ez apránként új s újabb ideológiai elemekkel egészült ki, beleértve jobboldali politikai jelszavakat is a PT és a „vörös” baloldal ellen, illetve a katonai diktatúrához való visszatérés mellett. Utóbbi a gazdasági válság elmélyülése miatt elégedetlen, konzervatív középosztály és a nagyburzsoázia egy részének jellegzetes javaslata volt, amely immár nyíltan szembehelyezkedett a Dilma Rousseff vezette kormánnyal.

Mindez jelentős politikai következményekkel járt, amit a jobboldal s különösen a szélsőjobboldal növekvő politikai aktivizálódása és ideológiai tudatosulása kísért. *A legmeglepőbb, hogy intézményellenes és antiparlamentáris, sőt, a rendszer egésze ellen irányuló jelszavakat tettek magukévá, ami fellépésüknek ultrakonzervatív tartalmat kölcsönzött.*

A 2014-es választások során ez a kritikus politikai keret kibővült, midőn az uralkodó osztályok számos csoportja és frakciója, amelyek addig a PT-kormányokat támogatták, változtattak álláspontjukon, s szigorúbb fiskális fegyelmet, valamint nyíltabb fellépést követeltek a „terrorizmus” ellen, mint amiket Dilma elfogadott.

Dilma Rousseffet a nyílt konfrontáció és a jobboldal előretörése eme kontextusában választották újra elnöknek egy második mandá-

* *Petróleo Brasileiro S.A.* – félig állami tulajdonú, multinacionális kőolajipari vállalat.

** A *Mensalão* utalás az intézményesített korrupcióra: szinte havonta (*mensal*) sikkasztottak a Petrobras forrásaiból, hogy abból fizessék ki a PT-vel szövetséges pártokat a kormány további támogatásáért. A korrupciós pénz másik része közvetlenül a PT-hez vándorolt.

tumra. Annak ellenére, hogy első intézkedései, amelyeket a burzsoá erők erőszakoltak rá, ezen erők érdekeit szolgálták, a kormányzattal szembeni ellenzéki mozgalom tovább erősödött.

Noha Rousseff jelentős költségvetési kiigazítást hajtott végre, korlátozta a munkavállalói jogokat – köztük a munkanélküli ellátást –, fölemelte a banki kamatokat, „új”, recessziós programjának végrehajtásával a pénztőke egyik képviselőjét bízta meg, s újabb privatizációs programot hirdetett stb., az elégedetlenség tovább nőtt. A népszerűtlen intézkedések meghozatala nyomán a kormány szeme láttára enyészett el a munkásosztály, a szakszervezetek és a társadalmi mozgalmak támogatása, amely addig támaszt nyújtott a PT-kormányok számára.

A kegyelemdőfést a *Lava Jato művelet** adta meg. Egy olyan bírósági vizsgálatról volt szó, amely szinte kizárólag a PT korrupciós bűneinek földerítésére irányult, s tovább növelte a kormány és Rousseff népszerűtlenségét. Ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a polgári osztályok, amelyek nem voltak képesek olyan új, neoliberális program bemutatására, amely választási győzelemhez juttathatta volna őket, inkább államcsínyhez folyamodtak. Rousseff megbuktatása *impeachment* által – hónapokig tartó politikai, parlamenti, jogi és médiaküzdelem után – csupán idő kérdése volt.

Miután a demoralizálódott PT-kormány kiterjedt korrupciós botrányokba keveredett, s nőtt a munkanélküliség, az uralkodó osztályok elérkezettnek látták az időt az államcsínyre. Hogy cselekményüknek a „törvényesség” látszatát keltsék, a puccs *politikai helyszínéül* a parlamentet választották, amely nem sokkal korábban még szilárdan támogatta a PT-kormányt.

Elkezdett kialakulni Latin-Amerikában az államcsíny olyan új módozata, amelyet – hogy csak latin-amerikai példánál maradjunk – előzetesen Hondurasban és Paraguayban próbáltak ki. A politika rafinált jogiasításával, ami egyszersmind az igazságszolgáltatás átpolitizálását jelentette, a brazil parlament 2016 augusztusában kimondta Rousseff *impeachment* általi leváltását, s helyébe az alelnököt, a puccsista Michel Temert állította, akit egyébként korábban szintén Lula javasolt posztjára. Ezzel lezárult a PT-kormányok hosszú korszaka.

Eljött immár az ideje annak, hogy a tőke nyíltan *csendőrkormányra* tegyen szert, függetlenül attól, hogy az uralkodó osztályok számára

* Operação Lava Jato: „Autómosó Művelet”.

korábban mennyire voltak hasznosak a PT-kormányok. Ezzel végleg magunk mögött hagytuk a „megbékélés dicsőséges időszakát”, hogy átlépjünk az *ellenforradalom gyászos korszakába*. A brazil politikai kontextus ilyenformán létrehozta az Agamben-féle formulát (2004),* ahol a *kivételes állapot* válik az állam permanens jellemzőjévé. A 2016-os puccs Brazíliában szélsőséges változata volt annak, amit a „kivételes törvények államának” nevezhetünk.

A parlamenti puccs, amely Dilma Rousseff megbuktatásához vezetett, nem tárt föl Rousseff kompromittálására alkalmas jogi bizonyítékokat; megbuktatása egyértelműen politikai természetű volt. Különös ellentmondás, hogy Rousseff nem vesztette el politikai jogait, ami pedig elmozdításának törvényes következménye lett volna. A jogi következetesség teljes hiánya ilyenformán nyilvánvalóvá vált. Másképp fogalmazva, ugyanaz a parlament, amely Rousseffet megbuktatta, egyszersem elismerte, hogy nem követett el semmiféle olyan bűnt, amely akadályozhatja jövőbeni megválaszthatóságának. A tragédiához *bohózat* járult – egy olyan országban, amely azóta titkolja súlyos bajait és szociális igazságtalanságait, hogy közben véget nem érő *komédiát* adjon elő.

Nem lehet itt nem megemlíteni, amit Marx a XIX. század közepi francia parlamentről írt. Látván a hatalom megaláztatását, amin ez az intézmény keresztülment, Marx szertefoszlani látta ama tiszteletnek a maradványait is, amit a francia parlament, a francia néppel együtt, még élvezett. (Marx 1974) De mit szóljunk akkor a jelenlegi brazil parlamentről s annak politikai pragmatizmusáról, amelyet az emberek a köztársaság fennállása óta még sosem láttak ennyire gyászosnak?

2018-ban a hadsereg egykori századosának (*ex-capitão do Exército*) megválasztásában tragikus módon futottak össze azok a folyamatok, amelyek a 2016-os puccsal kezdődtek el. Brazília ismét megtette a magáét, hogy minden kútba essen és gyászos legyen.

III. Temer rövid (és jelentéktelen) „interregnuma”

Temert egyértelműen abból a célból tették meg elnöknek, hogy a lehető leghamarabb véghezvigye az ország romba döntését. Az

* Lásd Giorgio Agamben (1942–) kifejtését a „kivételes állapot”-ról: *State of Exception*. Chicago, The University of Chicago Press.

osztályok összebékítésének PT-féle időszakával szemben, a *preventív ellenforradalom* korszaka vette kezdetét. Egy olyan történelmi pillanatban került sor erre, amikor semmiféle forradalmi veszély nem áll fent; a cél kizárólag az uralom formáinak kiterjesztése volt. Ennek olyan *ultra-neoliberális* ideológiát és gyakorlatot kellett követnie, amely kötelezően előírta:

1. a megmaradt állami vállalatok privatizációját;
2. a pénztőke hegemoniája által meghatározott érdekek kiszolgálását;
3. a munkajogi törvények teljes leépítését.

Ezek az intézkedések [...] összhangban álltak a világméretű *preventív ellenforradalom* forгатókönyvével, amely az 1968-as politikai harcok nyomán, az 1970-es években vette kezdetét a *tőke strukturális válságával*, s amely a 2008-as válság után csupán intenzívebbé vált. Jelenleg az ellenforradalom megállíthatatlanul folytatja pusztító tevékenységét [...], mivel, ahogyan Mészáros István mondta, *a tőke metabolizmusa* [anyagcsere-rendszere] *csakis az általános hanyatlás tendenciája* közepette képes megvalósulni (Mészáros 1996).

Temer első intézkedései egyértelműen ezt a rombolást szolgálták: megpróbálta felszámolni (sikertelenül) a rabszolgamunkát tiltó rendelkezéseket, ami [...] általános ellenállást váltott ki. Ugyanakkor fölgyorsította a munkavállalói jogok leépítését azért, hogy új *munkajogi (ellen)reformot* fogadtatott el (aminek ugyancsak globális háttere volt). A munkajoggal kapcsolatos törvénykezésben meghonosította a *tárgyalás* elvét, s ezzel lerombolta a munkavállalók védelmét szolgáló, hosszú küzdelmek árán kiharcolt törvények jó részét.

Temer keresztülvitte a munkakörülmények *széleskörű rugalmasítását* (*flexibilização*), bevezette a korlátlan „kiszervezést”, s ezzel általánossá tette a folyamatos munkavégzést. E destruktív intézkedéseknek az volt a céljuk, hogy – engedve a brazil vállalati érdekeket képviselő szövetségek (így főként a *Confederação Nacional da Indústria / CNI*, a *Federação Brasileira de Bancos / FEBRAN* és más hasonló szervezetek) nyomásának – felszámolják a munkatörvények megerősítését célzó, 1943-as szabályozást, s ezáltal megteremtsek Brazíliában, amit „a munka totális kiszervezése társadalmának” neveztem (Antunes 2018).

Ez jellemezte tehát Temer rövid, ám annál katasztrofálisabb *interregnumát* – a mértéktelen korrupció közepette, ami közvetlenül érintette kormányának tagjait és saját személyét is, akit az ügyészség „a bűnbanda vezérének” nevezett. A Temer-kormány egyetlen intézke-

désével sem törekedett a rendkívül magas banki kamatok és profitok mérséklésére, s szóba sem került a nagytőke bárminő megadóztatása. *Preventív ellenforradalom, csúcsra járatott neoliberalizmus és financiaális hegemonia, e destruktív hármasság (trípode) vezérli a globális kapitalizmust, amit Temer is követett. Elnökségének lejártával, 2018 októberében, választásokat tartottak. A szélsőjobboldal, protofasiszta és neofasziszta megnyilvánulásain keresztül, kilépett a pince homályából.*

IV. A 2018-as választások, a szélsőjobboldal újjászerveződése és Bolsonaro győzelme

A választások a katonai diktatúra óta nem voltak annyira feszültek Braziliában, mint 2018-ban. Felfedezhető némi hasonlóság a 2018-as és az 1989-es választások között, amikor Collor – mint a *félbonapartizmus* különös variánsa – az uralkodó osztályok szemében az egyedüli alternatívának tűnt ahhoz, hogy legyőzzék Lulát, aki először indult elnökválasztáson.

Majdnem húsz évvel később Bolsonaro „outsiderként” jelent meg, ám végül – a centrum és a jobboldal többi polgári jelöltjének bukása után – ő lett az egyetlen jelölt, aki fel tudta venni a kesztyűt „a PT és a vörösök győzelmének” fenyegetésével szemben. A „Százados”, ahogy követői szokták szólítani, Trump külvárosi kiadásban (*uma espécie de Trump dos grotões*) ... Úgy tesz, mintha ő lenne a legradikálisabb rendszerkritikus, de ezzel csak valódi, teljesen faragatlan és kegyetlen énjét palástolja... Hozzátehetjük: jelöltsége beleillett a nemzetközi trendbe, s a történelmi pillanat is ideális volt számára: az Egyesült Államokban Trump, az Egyesült Királyságban a Brexit, Németországban a neonácizmus, Magyarországon Orbán, Olaszországban Matteo Salvini, a befolyásos fasiszta miniszter... Íme az aberrációk hosszú listája, amit a jobboldal világszerte előállított.

A példák Latin-Amerikában is számosak: Argentínában Mauricio Macri eklatáns példája a neoliberális rombolásnak. Chilében Sebastián Piñera, Kolumbiában Iván Duque az USA és agresszív politikájának helyi képviselői. A Trump győzelme nyomán megerősödött szélsőjobboldal jó néhány országban vált a „legkedvezőbb opcióvá” ahhoz, hogy létrejöjjön az említett *destruktív hármasság*.

Beléptünk tehát az *ellenforradalom* ama új korszakába, amely elutasít bármiféle megbékélést. Metaforaként talán fel lehet hozni, hogy a mai kor digitális, információs és financiaális kapitalizmusa a

kapitalizmus protoformájához hasonló jellegzetességeket mutat. Mint tudjuk, az *eredeti tőkefelhalmozás* eredményei a gyarmati világ intenzív *kizsákmányolásán* és a *kifosztásán* alapultak. Vannak bizonyos hasonlóságok a *kizsákmányolás* és *kifosztás* szintjei között, amelyekkel az egyes kormányok próbálkoznak. Magyarországon a munkásosztály jelenleg a *rabszolgatörvény* ellen küzd. Úgy tűnik tehát, hogy a XVI–XVIII. század és a XXI. század kapitalizmusa némiképpen hasonlít egymásra.

E szélsőségesen ellentmondásos viszonyok között, a *tőke strukturális válságának* mind pusztítóbb szakaszában (Mészáros 2016), *látszólag* váratlan dolog történt Brazíliában is: a jobbközép szétesett, s erőre kapott a szélsőjobboldal. E politikai vákuum tette lehetővé a szélsőjobboldal számára, hogy teli torokból üvöltsön, fokozza a kommunistákkal szembeni gyűlöletet, elmélyítse a rettegést szegényektől és feketéktől, s propagálja a nők iránti gyűlöletet és erőszakot, valamint az LMBT-csoportok és az őslakos közösségek megsemmisítését. A horogkereszt jelentései a régiek mellett mindenhol új elemekkel egészültek ki. Pinochet Chilében már megmutatta, hogyan lehet összekötni Latin-Amerikában a *katonai diktatúrát* a *neoliberalizmussal*.

A brazil szélsőjobboldal, észelve a kedvező körülményeket, hozzalátott egy „alternatív”, „rendszeren kívüli” jelölt felépítéséhez, aki mindennek és mindenkinek az ellentétje. A közösségi médiában kitartóan hirdették korrupció-, ideológia- és politikaellenes terveiket, fő politikai programjukat pedig – amely alkalmas volt arra, hogy még egy válságos időszakban is jelentősen növelje népszerűségüket – így foglalták össze: „felszámolni a korrupciót”, amely a PT-t és a baloldalt segíti. A szélsőjobboldal e tevékenységével teljesen átalakította a választási és politikai folyamatokat Brazíliában. Hiányzott még a véletlen egy furcsa közjátéka, de erről majd később teszünk említést. Tegyük ez előtt még egy rövid kitérőt!

Tudjuk, hogy a korrupció a kapitalizmus egyik kóros tünete, amely a világ számos országában létezik, így Brazíliában is. A gyarmatosítás óta visszatérő elem az ország történelmében, de igazán a köztársasági korszakban teljesedett ki, az alkotmánnyal és a kapitalista társadalom konszolidációjával. A korrupció tehát inkább szabály, semmint kivétel: a hazai és a külföldi uralkodó osztályok és az államapparátus felső szintjei kártékony összefonódásának következménye. Akkor tűnt fel és teljesedett ki igazán, amikor a jobboldali pártok voltak hatalmon.

A korrupció Brazíliában is a burzsoázia *modus operandijának* szerves része, amelynek gyökerei az eredeti felhalmozás idejére nyúlnak

vissza, s amely az évszázadok során képtelennek bizonyult arra, hogy, a közjavak pénzügyi forrásainak kisajátítása nélkül fennmaradjon.

A burzsoá osztályok és pártjaik (amelyek maguk is korruptak) gyakran kritizálják és küzdenek is ellene, de csupán azért, hogy „elleplezzék” a kapitalizmus lényegi jellemzőit, amely Brazília esetében hatalmas méretű magánvagyonokat és a munka mérhetetlen kizsákmányolását jelenti. A kérdés új megvilágításba került, midőn a PT – amelynek megalakulása összekapcsolódott a korrupció heves bírálatával – részesévé vált e káros gyakorlatnak, s ez „igazolta” a nép gyűlöletét a PT vezetői (mindenekelőtt Lula) iránt. Ezáltal a burzsoázia, illetve a centrum- és jobboldali pártok megtalálták azt a még hiányzó mozzanatot, aminek segítségével megadhatták a kegyelemdőfést a PT kormányainak.

A PT választási veresége tehát sokkal inkább tulajdonítható a vele szemben megnyilvánuló gyűlöletnek – amely a gazdasági válsághelyzetben tovább erősödött –, mint azoknak a tulajdonságoknak és érdekeknek, amelyek egyébként nem részei Bolsonaro személyiségének.

Valójában ő volt az egyetlen, aki kevéssel a választások előtt képesnek tűnt arra, hogy legyőzze a PT-t és Lulát. A 2018-as választásokon a burzsoázia első számú alternatívája a jobbközép *Brazil Szociáldemokrácia Párt* (*Partido da Socialdemocracia Brasileira*; PSDB) jelöltje volt – mint 1994 óta mindig, amikor a PSDB megnyerte a választásokat, és Cardoso lett az elnök. Most azonban a PSDB jelöltje hajótörést szenvedett: a közvélemény-kutatások nem jelezték népszerűségének növekedését. Mivel a népszerűségi listát vezető Lulával még számolni kellett – annak ellenére, hogy börtönben ült –, a tőkés frakciók, előre látva vereségüket, módosították tervüket, és szinte a választások előestéjén az egyetlen jelölt irányába mozdultak el, aki képes lehetett arra, hogy legyőzze Lulát (vagy bármely más személyt, akit Lula jelöl).

A burzsoázia számára ez volt az egyetlen út, hogy a Temer által elkezdett programot folytassa, és tovább növelje a szociális rombolást, amely immár Bolsonaro vezetésével valósulhatott meg. [...] De az uralkodó osztályok támasztottak azért egy lényeges feltételt: mivel tisztában voltak vele, hogy egy felkészületlen és kiegyensúlyozatlan jelölről van szó, ezért rá kellett erőltetni egy ultra-neoliberális közgazdász-gárdát, amely biztosítja a burzsoá frakciók által követelt gazdasági terv végrehajtását. Paulo Guedes-hez, a chicagói iskola megbízható képviselőjéhez fordultak, aki olyan ultraortodox, féktelenül privatizáló gazdasági programot ajánlott, amelyet a nagyiparosok

és a bankszektor vezetői követeltek, s így garantálni lehetett, hogy Bolsonaro nem fog államosításokba, amit korábban még erőteljesen pártolt.

Így vált tehát a brazil burzsoáziának elfogadhatóvá az ultrakonzervatív és protofasiszta „értékeket” hangoztató Bolsonaro; annak a burzsoáziának, amelynek egyébként soha nem volt semmiféle demokratikus elköteleződése.

Az új jelölt számolhatott a hadsereg széleskörű támogatásával is, amely a politikai „stabilitás” fontos garanciája az uralkodó osztályok számára. Szükség volt ezért valakire az elnöki csapatban, akit közvetlenül támogat a hadsereg felső vezetése. Az összeköttetést Hamilton Mourão – a hadsereg által respektált, szintén ultrakonzervatív katona – személyében találták meg, aki Bolsonaro alelnökjelöltje lett.

Kész volt tehát a politikai terv: egy diktatórikus hajlamú jelölt, katonai múlttal, aki számíthatott az alsó osztályok növekvő támogatására is, azokra, akik nemrég még a PT mögött álltak. Azokra az emberekre, akik a munkanélküliség, jogaik elvesztése és a szociális kilátástalanság következtében mélyszélesen kiábrándultak a baloldalból. Ezt tovább tetézte az is, hogy immár úgy tekintettek a Munkáspártra – amely annyi reményt keltett 1980-as megalapítása óta –, mint amely nyakig sáros a hatalmas méreteket öltő korrupciós botrányokban. A burzsoázia végül megtalálta a módját a győzelemnek, ezúttal népi támogatással kiegészülve.

Hogy jobban megértsük a brazil burzsoáziát, érdemes egy kiemelkedő elemzőt, Lukács Györgyöt idéznünk, aki Antonio Gramsci mellett a XX. század egyik legnagyobb marxista filozófusa volt. A porosz útról megfogalmazott gondolatai igen termékenyek. Ezek célja az volt, hogy általuk jobban érthetővé váljon a német burzsoázia valódi szerepe és haladása a kapitalizmus németországi kialakulása felé. A porosz eredetű agrárszektor, az ipari átalakulás folyamatában mindvégig támaszkodhatott a hatalom autokratikus és diktatórikus formáira (elég, ha a Bismarck-érára vagy a náci elfajulásra utalunk).

A porosz út lukácsi jellemzésének (hasonlóképpen Gramsci *passzív forradalom* fogalmához) nagy elemző értéke van, ha az olyan megkésve kialakult kapitalizmusok burzsoáziáira gondolunk, mint az olasz, az orosz vagy a japán stb. (Lukács 1976, II/1 és 2, illetve Gramsci 1974).

A brazil burzsoázia esetében rabszolgatartó-gyarmati hagyományról és függő helyzetről beszélhetünk, ahol a „porosz” vonás a burzsoázia kettős karakteréből ered: *agresszív* és *autoriter* a népi osztályok iránt, ugyanakkor *szolgai* s *alárendelt-függőségi* viszonyban

áll a centrum burzsoáziájával szemben. Ezzel magyarázhatjuk a brazil burzsoázia antidemokratikus hajlamát, amely mindig kész arra, hogy támogasson bármilyen diktatórikus rendszert.

Ez az oka annak, hogy a félperifériás, függő helyzetben lévő brazil kapitalizmus mindig is a munka szélsőséges kizsákmányolásán alapult; ezzel biztosította, hogy *a hazai burzsoázia a megtermelt értéktöbbséget egy részét magának sajátítsa ki, a másik rész pedig a centrum burzsoáziájának jusson*. Ily módon, míg az ipari burzsoázia autonóm módon fejlődött azokban országokban, amelyek a porosz utat követték, a latin-amerikai szubkontinensen születésétől fogva alárendelt és függő helyzetben volt az anyaországoktól. A burzsoázia mindig is a munka kizsákmányolásának fokozása árán gyarapodott – ami kezdetben a rabszolgaság, majd később a bér munka formájában jelent meg –, élve azokkal az egyre hatékonyabb mechanizmusokkal, amelyek segítettek mind a relatív, mind az abszolút értéktöbbséget megtermelésében.

Brazíliában tehát a „porosz” típusú kapitalizmus egyedi és függő fajtája fejlődött ki, amelynek burzsoáziája agráreredetű ugyan, a XIX–XX. század fordulóján azonban iparivá alakult át, s a monopolista és imperialista centrumok (az USA és az EU) alárendeltjévé vált. Ez egy *kifelé* (a világgazdaságba) *integrált*, ám *befelé* (szociálisan) *dezintegrált* kapitalizmus, amelyben a burzsoázia – az autoriter vagy diktatórikus politikai struktúra segítségével – mindig biztosítani tudta dominanciáját. Köztársasági története folyamán Brazília csak ritkán és rövid időszakokra élt meg olyan pillanatokot, amelyeket „ténylegesen demokratikusnak” lehet nevezni.

A brazil uralkodó osztályoknak tehát nem okozott nehézséget Bolsonaro támogatása. A jelölt korábban ugyan katolikus volt, de néhány évvel ezelőtt áttért az újpünkösdisták hitre, annak érdekében, hogy megszerezze a *neoprotestánsok* (*evangélicos*) és az általuk képviselt „prosperitás-teológia”^{*} támogatását, akiket többségükben a „genderideológiától” való rettegés és a „hagyományos családi értékek” intranzigens védelmezése jellemez.

Bolsonaro nyilvános megszólalásaiban – közel 30 éves parlamenti képviselősege során – mindvégig agresszív retorikát használt a „kisebbségekkel” (feketék, nők, LMBT-k) szemben, s állhatatosan

^{*} Lásd erről Jesús García-Ruiz és Patrick Michel tanulmányát: Újpünkösdiszizmus Latin-Amerikában, *Eszmélet*, 99. sz. (2013. ősz), 126–147 (A szerk.)

védelte a katonai diktatúrát, a kínvallatást, valamint a brazil szélsőjobboldali ideológia más elemeit.

Már csupán egy véletlen intermezzo hiányzott ahhoz, hogy az exkapitányból valamennyi jobboldali és a centрупárt közös jelöltje legyen. Néhány héttel a választások előtt Bolsonaro ellen merényletet követtek el, aki kis híján belehalt sérülésbe.

A neoprotestánsok (*evangélicos*) nagyarányú támogatásával (akik több ezer rádió- és tévécsatornával és persze hatalmas hívői bázissal rendelkeznek országszerte), valamint a Trump megválasztása óta jól ismert nemzetközi maffiák segítségével, amelyek hatalmas kapacitásokkal rendelkeznek *fake news* előállítására, Bolsonaro rendkívüli népszerűsége tette szert a szociális médiában. Mindez jelentősen felerősítette a „messiás” jelölt, „a haza megmentőjének” hangját. Bolsonarót tovább erősítették azzal, hogy áldozatként mutatták be, és az egyetlen olyan jelöltnek tüntették fel, aki képes megakadályozni a PT győzelmét.

A vele szembeni merénylet „igazolta” távolmaradását a választási kampány során gyakorlatilag az összes nyílt politikai vitáról, ami lehetővé tette, hogy a hallgatása is ütőkártyává váljon győzelméhez. Minél kevesebbet beszélt, annál kisebb volt az esélye, hogy fény derül tudatlanságára minden, az ország számára létfontosságú kérdésben. S ha ez sem lett volna elég, Bolsonaro ugyancsak a merényletnek köszönhetően vált a médiában legtöbbet szereplő jelöltté, aki naponta tudósított egészségi állapotáról, folyamatosan hangsúlyozva életerejét és ellenállóképességét. Összejöttek tehát körülmények, amelyek lehetővé tették Brazíliában a szélsőjobboldal és a profasiszta jelöltjének választási győzelmét.

V. Epilógus: milyen jövő elé néz a Bolsonaro-kormány? És a baloldal?

Miként nemrég a „The Long Brazilian Crisis” c. fórumon, a *Historical Materialism Review* oldalán kifejtettem – itt volt először alkalmam elemezni a brazil válságot –, Bolsonaro hasonlóságokat mutat Orbánnal és Dutertével (Fülöp-szigetek), de Trump is befolyással van rá. Megválasztására erősen hatott a szélsőjobboldal és a *trumpizmus* győzelme az USA-ban. Bolsonaro legfőbb jellemvonásai ugyanakkor a féktelenség, a kiegyensúlyozatlanság és az önuralom hiánya. Mindenesetre tény, hogy a „Mítoszt”, ahogy a követői hívják, tisztán profofasiszta vonások jellemzik.

Kormánya alighanem a legfurcsább kormányzat a brazil köztársaság egész történetében. Természetesen egyértelmű többségben vannak benne azok a miniszterek, akik a hadsereg befolyása alatt állnak, s akik közül többen is korábban tartalékosok voltak. Minden jel arra mutat, hogy itt a tábornokok „követelésről” van szó, támogatásukért cserébe. Senki sem ismeri olyan jól Bolsonaro önuralomhiányát – akit annak idején elbocsátottak a hadseregből, mert zendülést próbált szítani egy kaszárnnyában –, mint éppen a hadsereg.

Bolsonaro bevette kormányába igazságügy-miniszternek Sérgio Morót is, a korábbi bírót, aki – minthogy ő volt felelős a *Lava Jato* műveletért, aminek részeként Lulát elítélték (és ami bebizonyította, hogy Moro bírói gyakorlatában nem létezik pártatlanság) – nagy tekintélynek örvendett; továbbá – mint említettem – Paulo Guedes-t nevezte ki gazdasági csúcsmíniszternek, hogy egy olyan üggyel foglalkozzon, amiről Bolsonarónak fogalma sincs.

Civil minisztereit a *Szociálliberális Párt* (*Partido Social Liberal*, PSL) tagjai közül választotta ki. Ez egy mindenféle politikai tapasztalat nélküli csoportosulás, amelynek több vezető személyét már most súlyos korrupciós vádakkal illetik, különös tekintettel a választási kampány időszakára. A PSL-ben az ideológiai kapcsot az ultrankonzervativizmus jelenti, amit az újpünkösdisták vallásosság egészít ki. Mint előrelátható volt, a belső viszályok és ellentétek máris elkezdtek kiéleződni, aminek következménye egymást követő politikai válságok a kormányon belül. Ezen fölül, a bulvársajtó Bolsonaro beiktatása óta számos esetet tárt fel az elnök családján belüli korrupcióról is.

A kormány többi része, hogy finoman fogalmazunk, „középkorias” jellegű. Több miniszter újabb és korábbi nyilatkozatából kitűnik az LGBT-mozgalommal szembeni ellenszenvük éppúgy, mint az őslakos közösségekre vonatkozó ismereteik hiánya, s ha ez nem lenne elég, Bolsonaro kormánya nyíltan ellenez mindenféle környezetvédelmi intézkedést. A hatalom részesei az agrárlobbi főszereplői is, akik sok más összetevő mellett a kormány ultraregresszív ideológiájának kaotikus mozaikját alkotják.

Bolsonaro és miniszterei számtalan alkalommal nyilatkoztak ironikusan az ökológiai mozgalmakról, nevetségessé téve a környezet megóvásaért érdekében folytatott küzdelmeiket. A brumadinhói katasztrófa azonban Minas Gerais államban, ahol átszakadt a VALE bányaipari vállalat egyik gátja, arra kényszerítette a kormányt, hogy legalább szóban sürgős „irányváltást” eszközöljön, s védelmébe ve-

gye „a környezetvédelmi tervek fontosságát”, amelyeket a választási kampányban és kormányzása első napjaiban semmibe vett. A katasztrófában a vállalat alkalmazottai, valamint a helyi és környékbeli lakosok közül több mint 300-an veszítették életüket, azon túl, hogy helyrehozhatatlan környezeti károk keletkeztek. Mint korábban, 2015-ben, a marianái gát esetében, amely megingatta a Rousseff-féle PT-kormányt, e tragédia lerántotta a leplet a kormány környezetvédelem-ellenes politikájáról, amely ezért még azelőtt kénytelen volt felhagyni vele, hogy igazából belefoghatott volna.

Összegezve, a Bolsonaro-kormány első két hónapja minden tekintetben katasztrófálisnak bizonyult. Az elnök davos-i szereplése is emblemikus volt. Eredetileg 40 percesre tervezett beszéde helyett a „fenomén” mindössze néhány percet beszélt, s üres banalitásokon és evidenciákon kívül az égvilágon semmi érdemit nem mondott. Jelenléte ironia tárgyát képezte a többi jelenlévő között. Ezek bár súlyos felelősséget viselnek a globális egyensúlyhiányáért és pusztulásért, „kulturált” és „civilizált” viselkedésük arroganciájával hivalkodnak, s Bolsonaro riasztó primitívsége ezért megdöbbsentette őket.

A Bolsonaro-kormány jövőjével kapcsolatban ma – 2019. március elején – az *előreláthatatlanság* az egyetlen biztos pont. Nincs kétség a kormányzat regresszív, ultrajobboldali és ultrakonzervatív természete iránt. Hogy terveit milyen mértékben valósítja majd meg, ez munkás- és társadalmi mozgalmak, a feministák, a fiatalok, a feketék, az őslakos közösségek, a környezetvédők, a munkásszakszervezetek és a nyíltan kapitalizmus-ellenes, baloldali pártok ellenállásának erejétől függ. Ezek azok az erők, amelyek képességeik alapján hatásosan tudják akadályozni a hatalmon lévők tevékenységét. Nem korai kijelenteni, hogy van lehetőség arra, hogy a (rossz irányú) kormányzás rövid kifutású lesz. A katonák növekvő számú jelenléte a kormányban, a hadsereg részéről felkészülés ezzel a reális kockázattal szemben. Nem szabad elfelejteni, hogy nem egészen húsz év alatt Brazília két *impeachmentet* is átél, Collor, illetve Rousseff esetében.

Egy utolsó megjegyzés: a baloldalt kegyetlenül legyőzték, nemcsak a 2018. októberi választásokon, de legfőbb kísérletével kapcsolatosan is, amely a PT-kormányok idején zajlott. Kénytelen hát újra kitalálni magát. A baloldal legfontosabb szellemi műhelyei nem voltak képesek fölfogni a 2013. júniusi zavargások értelmét és jelentését, a lázadás intézmény- és rendszerellenes elemeit. Az egyedüli dolog, amire a válság pillanataiban nem gondoltak: olyan *alternatívát* kell keresni, amelynek távlata a *tőkén túlra* mutat. Emiatt a baloldal most azelőtt

a kihívás előtt áll, hogy mélyebb ismeretekre tegyen szert a brazil történelem eme legutolsó szakaszáról. Első lépésként fel kell építenie egy népi erőkből álló közösséget, amely képes szembeszállni a kormány autokratikus, diktatórikus vagy éppen protofasiszta akcióival. Nem szabad soha többet megismételni a PT megghiúsult kísérletét, amely mindvégig *megbékítésre törekedett*, és minimálisan sem készült fel *konfrontációra*.

Rengeteg kérdést kell megvitatnunk.

Vajon képes-e a társadalmi és politikai baloldal olyan radikális politikai irányváltásra, amely eredményes tud lenni a választási időszak intézményi keretei között?

Folytatja-e a több társadalmi osztályra kiterjedő szövetségi politikát (*alianças policlassistas*), amelyet a választási győzelem érdekében „lényegesnek” tartott, ám amely nem kecsegtet semmiféle lényeges változással?

Ki tudja-e találni magát a baloldal újra, és tud-e olyan új típusú alternatívát kínálni, amely alkalmas az uralkodó intézményi szerkezet lebontására, amely teljesen elválík a munkásosztály, a társadalmi mozgalmak és a perifériák mindennapi életétől?

Képes lesz-e arra, hogy kimunkáljon egy olyan antikapitalista tervet, s ehhez kitaláljon olyan új életmódot, amely a konkrét, mindennapi tapasztalatokon alapul, s amelynek közös társadalmi bázisát a mai sokféle arculatú munkásosztály alkotja, s amely alkalmas e projektum szerkezetének kialakítására.

Ha a XX. század folyamán a baloldal cselekvésének epicentrumát elsősorban az *intézmények* és a *parlamentari tevékenység* jelentette (amit Mészáros István, kritikusan, „a legkisebb ellenállás irányvonalának” nevezett; Mészáros, 1996), akkor a mostani, új korszakban a fő kihívás másutt keresendő, mint amely eddig a baloldalt uralta, s annak kimerüléséhez vezetett: újra szerves kapcsolatokat kell teremteni a sokféle eszköz között, amelyek a munkásmozgalom és a társadalmi mozgalmak mozaikját alkotják – mindennemű előzetes hierarchia nélkül, ám a munkásosztály konkrét cselekvésére alapozva.

Ha a *társadalmi mozgalmaknak* a mindennapi élettel kialakított kapcsolatai révén ismét sikerül erőre kapniuk, ez megfelelő kiindulópont lehet. Ám ezek a mozgalmak sajátosságaik miatt, mind Brazíliában, mind más országokban, számtalan nehézségbe ütköznek, midőn a *tőkén túli* társadalmi terveiket megfogalmazzák.

Az osztályharcos szakszervezetek ugyanakkor elég gyakran foglyai maradnak a munkásosztály közvetlen érdekeinek, ami korlátozza és

olykor meg is akadályozza a *társadalom*egész megértését, s különösen az *osztályhoz tartozás* irányába tett előrelépést, ami egyre életbevágóbb a társadalmi élet mind hatalmasabb fragmentálódása és a korlátlan manipuláció miatt.

Végül is, bár a *baloldali pártok* általában kialakították a maguk az antikapitalista és szocialista projektumait, ám gyakran eltávolodtak a munkájukból élők osztályának mindennapjaitól. (Antunes 2013). Felvázolják elméleti projektumaikat, de mivel elszakadnak a hétköznapi élettől, nincs társadalmi bázisuk, amely terveiknek szubsztanciát és *impulzust tud* kölcsönözni.

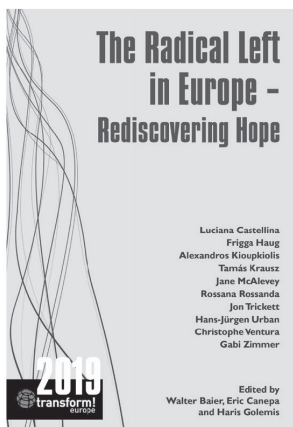
Amennyiben gondolatmenetünk helytálló, akkor elengedhetetlen, hogy összhangba hozzuk azt a három eszközt, amelyet a munkásosztály a Párizsi Kommün óta kialakított, s amely a XX. század folyamán és XXI. század elején meggyengült. Ha ezt az irányt követjük, talán fölfedezhetjük a *kiindulópontot*, hogy párhuzamosan keressük és újra megtaláljuk a szükséges *radikalitást* és *organicitást* (*radicalidade e organicidade*).

Ez az újrakezdés elengedhetetlen ahhoz, hogy – Lukácssal szólva – tanulmányozzuk, melyek korunk *lényegi* kérdései, nélkülözhetetlen kiindulópontjai ahhoz, hogy társadalmi méretekben, szolidárisan és kollektíven haladjunk egy új s valóban emancipált életmód irányába. (Lukács, 1981, II/2.)

Bibliográfia

- Agamben, G. 2004: *Estado de exceção*. São Pablo, Boitempo.
- Antunes, R. 2013 *The Meanings of Work*, Chicago, Haymarket / Historical Materialism Book Series.
- Antunes, R. 2018: *O Privilégio da Servidão*. São Paulo, Boitempo.
- Bihr, A. 1991: *Du „grand soir” à „l’alternative”* (Le mouvement ouvrier européen en crise). Paris, Les Editions Ouvrières.
- Chesnais, F. 1996: *A Mundialização do Capital*. São Paulo, Ed. Xamã.
- Fernandes, F. 1975: *A revolução burguesa no Brasil*. São Paulo, Zahar.
- Forum 2018: “The Long Brazilian Crisis”. *Historical Materialism Review*, 2018.január.
- Gramsci, A. 1989: *Maquiavel, a política e o Estado moderno*. Rio de Janeiro, Civilização Brasileira. (Az új fejedelem. Budapest, Magyar Helikon, 1977.)
- Gramsci, A. 1999–2002: *Cadernos do cárcere*, 6 vols. Rio de Janeiro, Civilização Brasileira. (Levelek a börtönből. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.)
- Kurz, R. 1992: *O Colapso da Modernização*. São Paulo, Paz e Terra.
- Lukács, G. 1981: *Ontologia Dell’Essere Sociale II*, Vol. 1 e 2. Roma, Riuniti. (A társadalmi lét ontológiájáról II. Budapest, Magvető, 1976.)

- Mészáros I.: 1995: *Beyond Capital. Towards a Theory of Transition*. London, Merlin Press. (A tőkén túl I–IV. Budapest, l’Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2010–2013.)
- Marx, K. 1974: *O 18 Brumário e cartas a Kugelmann*. Rio de Janeiro, Paz e Terra. (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*, 8. köt., Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962, 101–182.)
- Prado, Caio Jr. 1966: *A Revolução Brasileira*. São Paulo, Brasiliense
- Sampaio, Jr., P. 2014: *Jornadas de Junho*. São Paulo, Instituto Caio Prado/ICP.

THE RADICAL LEFT IN EUROPE: REDISCOVERING HOPE transform! 2019

Edited by Walter Baier, Eric Canepa
and Haris Golemis

Approx. 300 pages, Paperback

ISBN 978-0-85036-751-5

Price: £ 17.99

Merlin Press

www.merlinpress.co.uk

The **transform! yearbook 2019** examines current challenges for left forces in several European countries, explores the lessons of super majority strikes and other recent organising experiences, and looks at the alternatives opened up in '68 – '69 in the West as well as the countries of state socialism with their history of attempts at renewing Marxist theory and council democracy.

Authors: Luciana Castellina, Frigga Haug, Alexandros Kioupiolis, Tamás Krausz, Jane McAlevey, Rossana Rossanda, Jon Trickett, Hans-Jürgen Urban, Christophe Ventura, Gabi Zimmer, and many others.

transform! 2019 is the fifth of an annual series reporting on and analysing European political and social developments.

transform! europe is a network of 34 organizations from 22 European countries, active in the areas of political education and critical social analysis.

To sign up for the **newsletter** just refer to our website and select your favoured language (English, German, French, Spanish or Greek).

www.transform-network.net